

Μ. Τσαμαλίκος

Θεωρητικά της Ευρωπαϊκής Μουσικής
Ιστορία Μουσικής Β' Γυμνασίου

Χανιά, 2025

Copyright © 2025 Μ. Τσαμαλίκος

Διατίθεται με την άδεια πνευματικών δικαιωμάτων της creative commons, που επιτρέπει οποιαδήποτε χρήση εκτός της εμπορικής και της δημιουργίας παραγώγων, με αναφορά στον δημιουργό.

Έκδοση 1.0 beta – Ειδική έκδοση για το Μουσικό Σχολείο Ρεθύμνου

Χανιά, Απρίλιος 2025

1. Αρχαία Ελλάδα

Χρονικά πλαίσια: μέσα 3ης χιλιετίας π. Χ. – 330 μ. Χ.

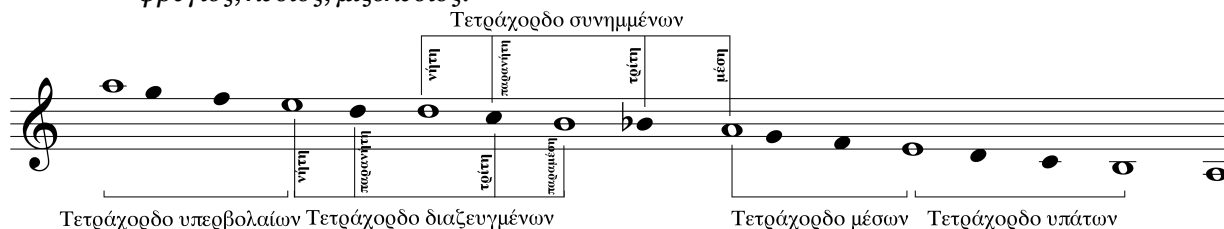
Περίοδοι:

1. Ως τα τέλη του 10ου αιώνα:
 - Κυκλαδικός πολιτισμός
 - Μινωικός πολιτισμός
 - Μυκηναϊκός πολιτισμός
2. 11ος – 8ος αιώνας: Γεωμετρική εποχή
 - Επική ποίηση (Ιλιάδα, Οδύσσεια)
 - *Κιθαρωδία*: τραγούδι με συνοδεία κιθάρας – *κιθαριστική*: το παίξιμο της κιθάρας χωρίς τραγούδι. *Αυλωδία*: τραγούδι με συνοδεία αυλού – *αυλητική*: το παίξιμο του αυλού χωρίς τραγούδι.
 - Αοιδοί, ραψωδοί
 - Λυρική ποίηση (Αρχύλοχος, Σαπφώ, Αλκαίος, Αλκμάν κ.α.)
3. 5ος – 4ος αιώνας: Κλασική περίοδος
 - Διθύραμβος
 - Τραγική ποίηση (Αισχύλος, Σοφοκλής, Ευριπίδης)
 - Αττική κωμωδία (Αριστοφάνης)
4. 4ος αιώνας – 30 μ. Χ. – 330 μ. Χ.: Ελληνιστική εποχή και ρωμαϊκή αυτοκρατορία
 - Ύδραυλις
 - Τελειοποίηση θεωρητικού συστήματος

Θεωρία:

- Αρχικά πεντάφθογγες (πριν τον 8ο αιώνα π. Χ.), μετά επτάφθογγες κλίμακες.
- *Σύστημα τέλειον αμετάβολον*: κατασκευάζεται από τη συνένωση τετραχόρδων και περιλαμβάνει όλες τις νότες της έκτασης.
- Ονόματα νοτών σύμφωνα με τη θέση τους στη λύρα: *Υπάτη*, *παρυπάτη*, *λιχανός*, *μέση*, *παραμέση*, *τρίτη*, *παρανήτη*, *νήτη*.
- Τρία **γένη**: *διατονικό*, *χρωματικό* και *εναρμόνιο*.
- Τρόποι: *υποδώριος* ή *αιόλιος*, *υποφρύγιος* ή *ιώνιος*, *υπολύδιος*, *δώριος*, *φρύγιος*, *λύδιος*, *μιξολύδιος*.

Μετρική: Η μουσική ήταν συνδεδεμένη με τον λόγο και η μετρική της ακολουθεί τα ποιητικά μέτρα, τους **πόδες**, δηλαδή τις ακολουθίες μακρών (–) και βραχέων (υ) συλλαβών. Μέτρα που καταλήγουν σε πλήρη πόδα λέγονται *ακατάληκτα* ή *ολόκληρα*, ενώ όσα καταλήγουν σε ελλιπή λέγονται *καταληκτικά*.

Πόδες: **Δισύλλαβοι:** *ιάμβος* (υ –), *δίβραχυς* ή *ηγεμών* ή *πυρρίχιος* (υ υ), *σπονδαίος* (– –), *τροχαίος* ή *χορείος* (– υ)

Τρισύλλαβοι: *ανάπαιστος* (υ υ –), *δάκτυλος* (– υ υ), *βακχείος* (υ – –), *αμφίβραχυς* (υ – υ), *αμφίμακρος* ή *κρητικός* (– υ –)

Τετρασύλλαβοι: *παίων* (– υ υ υ), *χορίαμβος* (– υ υ –), *ιωνικός* (– – υ υ)

Η συνήθης αναλογία μακράς προς βραχεία συλλαβή είναι 2 : 1, ενώ θεωρείται πιθανό σε ορισμένους πόδες να ήταν 3 : 2 (αν ισχύει, σύγκρινε τον δάκτυλο και τον σύγχρονο καλαματιανό).

Όργανα:

- **Χορδόφωνα:** Φόρμιξ (το αρχαιότερο), κιθάρα (από τον 7ο αι. π. Χ., αφιερωμένη στον Απόλλωνα), λύρα, βάρβιτος (σχετική με τον Διόνυσσο, λύρα με μακρείς βραχίονες), άρπα (από τον 5ο αι. π. Χ.), πανδούρα (από τον 4ο αι. π.Χ., τύπου λαούτου με μακρύ λαιμό).
- **Αερόφωνα:** Αυλός (με διπλή γλωττίδα) και διπλός αυλός, σχετικός με τον Διόνυσσο, σύριγξ (αυλός του Πανός, από πολλά ανισομήκη καλάμια), σάλπιγξ (μεταλλικό όργανο), ύδραυλις (εφευρέθηκε μάλλον από τον Κτησίβιο στην Αλεξάνδρεια, τον 3ο αι. π. Χ.).
- **Ιδιόφωνα:** Κρόταλα (καστανιέτες), κύμβαλα (ζεύγος δίσκων), κρουπέζιον (κρόταλο που χτυπιέται με το πόδι), ξυλόφωνο.
- **Μεμβρανόφωνα:** Τύμπανον (ντέφι με δυο μεμβράνες).

Μουσικά είδη:

- **Παιάν:** χορικό τραγούδι αφιερωμένο στον Απόλλωνα και την Άρτεμη και θριαμβευτικό τραγούδι μετά από νίκη
- **Διθύραμβος:** λυρικό τραγούδι ενθουσιαστικού χαρακτήρα με συνοδεία αυλών ή βαρβίτου, σχετικό με τη λατρεία του Διόνυσου
- **Θρήνος – θρηνωδία:** νεκρικό άσμα με συνοδεία αυλού
- **Υμέναιος:** γαμήλιο τραγούδι με συνοδεία αυλού
- **Σκόλιον:** τραγούδι του κρασιού με συνοδεία λύρας, τραγουδιέται στο τέλος συμποσίου

Λείψανα:

- Απόσπασμα από το πρώτο στάσιμο του *Ορέστη* του Ευρυπίδη
- Το απόσπασμα του Καΐρου
- Δύο ύμνοι στον Απόλλωνα (*Δελφικοί Ύμνοι*)
- Επιτάφιος του Σεΐκλιου
- Απόσπασμα από παιάνα με θέμα την αυτοκτονία του Αίαντα.

I. 3. Α' Δ' Η' Κ' Ν' | 1 * Α Δ Η Κ Ν Π Τ Χ Υ Δ Η Χ Η Ψ Τ
 2. Β' Ε' Θ' Α' Ξ' | 2 Λ Α Β Ε Θ Α Ξ Ρ Υ Υ Ρ Ε Ξ Β Υ
 1. Γ' Ζ' Ι' Μ' Ο' | 3 Θ Υ Γ Ζ Ι Μ Ο Σ Φ Ω Τ Ζ - W Ψ 3 Β

II 1. Ζ' Ν' Ξ' < Γ' Κ' | 4 Ζ Ν Ξ < Γ Κ Σ Φ Ξ Γ Τ Ε Η Η Ε Ρ
 2. -' Υ' V' Υ' < | 5 Λ - Υ V Υ < Υ Ξ Ξ L L Ξ Ξ Ξ Τ
 3. -' > Υ' Χ' | 6 > Λ < > Υ Χ Ξ Ξ Γ Τ Ξ Η Ρ 3 Τ

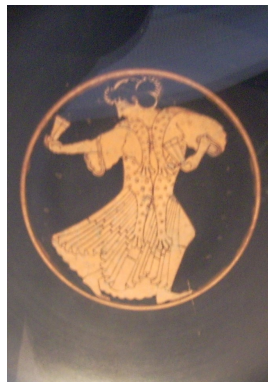
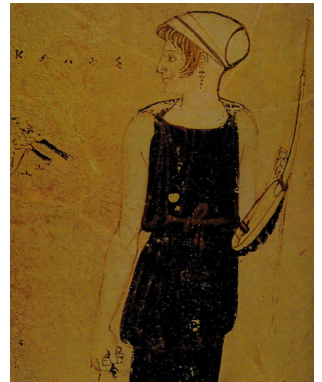
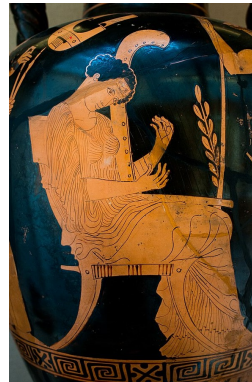
3. Κ̄ Ζ̄ Κ̄ ΙΖ̄
 Ο-σον ζ̄η̄ς φ̄αι νοῡ

Κ̄ Ι Ζ̄ ΙΚ̄ Ο̄ Ο̄
 μη-δ̄εν ὅ-λω̄ς σὺ λυ-ποῦ̄

Κ̄ Κ̄ Ζ̄ Ι Κ̄ Ι Κ̄ Ο̄
 πρὸς ὁ-λί-γον̄ ἐς-τί το ζ̄ῆ̄ν

Κ̄ Κ̄ Ο̄ Ι Ζ̄ Κ̄ Ο̄
 τὸ τέ-λος ὁ χρο-νος ἀπ-αι-τεῖ̄

Ha - son d̄ēs̄ phai - noū
 me - den̄ ho - los̄ sy ly - poū
 pros̄ o - li - gon̄ es - ti to d̄ēn̄
 to te - los̄ ho cho - nos̄ ap - ai - teī

2. Βυζαντινή Μουσική

Χρονικά πλαίσια: 330 μ. Χ. (μεταφορά της πρωτεύουσας) – 1453 (Άλωση) – 1814 (καθιέρωση Νέας Γραφής)

Ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο:

1. Πρωτοβυζαντινή περίοδος (330 – 610): Διαμόρφωση της Οικουμενικής Αυτοκρατορίας
 - Δυναστεία Μ. Κωνσταντίνου (324 – 379)
 - Δυναστεία Μ. Θεοδοσίου (379 – 457)
 - Δυναστεία Λέοντος (457 – 518)
 - Δυναστεία Ιουστινιανού (518 – 610)
2. Μεσοβυζαντινή περίοδος (610 – 1057): Ανασυγκρότηση και ακμή της Αυτοκρατορίας
 - Δυναστεία Ηρακλειδών (610 – 717)
 - Δυναστεία Ισαύρων (717 – 820)
 - Δυναστεία Αμορίου (820 – 867)
 - Μακεδονική δυναστεία (867 – 1057)
3. Υστεροβυζαντινή περίοδος (1057 – 1453): Παρακμή και πτώση της Αυτοκρατορίας
 - Δυναστεία Δουκών (1057 – 1081)
 - Δυναστεία Κομνηνών (1081 – 1185)
 - Δυναστεία Αγγέλων (1185 – 1204)
 - Δυναστεία Λασκάρων (1204 – 1258)
 - Δυναστεία Παλαιολόγων (1258 – 1453)
4. Μεταβυζαντινή εποχή (μετά την Άλωση)

Περίοδοι:

1. Πρωτοβυζαντινή (πριν τον 4ο αι.)
 - Απλότητα και λιτότητα της δομής
 - Ύμνοι, ωδές, ελεύθερος τρόπος ψαλμωδίας
 - Διονύσιος Αρεοπαγίτης, Ιουστίνος, Κλήμης ο Αλεξανδρέυς
2. Μεσοβυζαντινή (4ος – 11ος αι.)
 - Εποχή ακμής των Μελωδών (4ος – 7ος αι.)
 - Εποχή του κανόνα (7ος – 11ος αι.)
3. Υστεροβυζαντινή και Μεταβυζαντινή (12ος αι. – 1820)
 - Πρώτη μεγάλη άνθιση (13ος – 15ος αι.)
 - Δεύτερη μεγάλη άνθιση (1650 – 1720)
 - Τρίτη μεγάλη άνθιση (1770 – 1820)

Εποχή των Μελωδών:

- Τρόποι ψαλμωδίας: *αντιφωνικός* και *καθ' υπακοήν*
- Λειτουργίες Ι. Χρυσοστόμου και Μ. Βασιλείου
- Σύνοδος Λαοδικείας (367): καθιέρωση *τάξης των ψαλμών*
- Ύπαρξη *χειρονόμου*
- Οργάνωση εκκλησιαστικής μουσικής για την αντιμετώπιση αιρέσεων
- Τεχνικότερα άσματα, περίτεχνη μουσική. Εφραίμ ο Σύρος, Μ. Αθανάσιος, Αμβρόσιος
- Οπαδοί του Αρείου, θυμελικά τραγούδια
- Ρωμανός ο Μελωδός, Κοντάκια, στιχηρά προσόμοια

Εποχή του Κανόνα:

- Κανόνας, Ιωάννης Δαμασκηνός, Κοσμάς επίσκοπος Μαΐουμά, Ιωσήφ Σικελός, Ανδρέας επίσκοπος Κρήτης κ.α.
- Στιχηρά ιδιόμελα, Σοφρώνιος Ιεροσολύμων, Λέων Σοφός κ.α.
- Διαχωρισμός *υμνογράφου* και *μελωδού*, πιο εκτενείς μελωδίες
- Καλλιέργεια μουσικής και γραμμάτων από μονές Αγίου Σάββα, Στουδίου
- Ιωάννης Δαμασκηνός, οκτώηχος, σημεία γραφής

- Λειτουργικό δράμα, η τελετή του Νιπτήρος, η ακολουθία των τριών παιδων εν καμίνω

Κοσμική μουσική:

- Υμέναιος, τραγούδια γαμήλια, επιθαλάμια, ευχετικά, πατινάδες
- Απελατικά (αντίστοιχα των κλέφτικων)
- Βασιλικά
- Ακριτικά
- Μακελαρικός χορός
- Όργανο: εξέλιξη του υδραυλικού οργάνου, συνοδεύει την είσοδο του Αυτοκράτορα στον ιππόδρομο και τα ανάκτορα.

Η εξέλιξη της γραφής ως τον 12ο αι.

- Αλφαβητική σημειογραφία
- Αγκιστροειδής γραφή (Ι. Δαμασκηνός)
- Νευματοειδής ή εκφωνητική σημειογραφία (Παλαιοβυζαντινή, 7ος – 8ος αι.)
- Μέση Βυζαντινή σημειογραφία (11ος αι.)

Είδη μέλους

- *Ειρμολογικό* ή *σύντομο*. Κοντάκια, ειρμοί, καταβασίες, προσόμοια κ.α.
- *Στιχηρακό*. Δοξαστικά, αναστάσιμα, αίνои, ιδιόμελα, καθίσματα κ.α.
- *Παπαδικό* ή *αργό*. Χερουβικά, αργά τρισάγια, ασματικά, οίκοι, μεγαλυνάρια κ.α.

Μουσικά όργανα

- **Χορδόφωνα**. Λύρα, σαντούρι, κανονάκι, άρπα, πανδούρα, θαμπούρα, ταμπουρίν.
- **Αερόφωνα**. Σουραύλια, πλαγιάυλοι, εκκλησιαστικό όργανο, τούμπα, σάλπιγγα, βούκινο, σύριγγα του Πανός.
- **Ιδιόφωνα**. Κρόταλα, κύμβαλα, σείστρα, πληθία, ανακαράδες, καμπάνες, σήμαντρα.
- **Μεμβρανόφωνα**. Τύμπανα.

3. Μεσαίωνας

Χρονικά πλαίσια: 5ος αιώνας – 15ος αιώνας

Ιστορικό και κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο

- Εξάπλωση Χριστιανισμού
- Διάταγμα Μεδιολάνων (313)
- Διαίρεση Ανατολικής/Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (395)
- Ίδρυση Γερμανικών βασιλείων (5ος αι.)
- Φράγκοι και δυτική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (9ος αι.)
- Ανάπτυξη πόλεων, δημιουργία αστικής τάξης (11ος αι.)
- Σταυροφορίες (11ος – 13ος αι.)
- Μοναστήρια ως σημαντικά κέντρα εξέλιξης της εκκλησιαστικής μουσικής
- Χειρόγραφα, μινιατούρες, αναπαραστάσεις μουσικών οργάνων σε γλυπτούς διάκοσμους.

Θρησκευτική μουσική

1. **Δυτική Πρωτοχριστιανική** (1ος – 3ος αι.): Μονόφωνη αντιφωνική ψαλμωδία, επηρεασμένη από την εβραϊκή και την ελληνική παράδοση.
2. **Αμβροσιανό μέλος** (4ος αι.): Ο Αμβρόσιος Μεδιολάνων συνδυάζει αντιφωνική ψαλμωδία με λαϊκότροπους ύμνους.
3. **Γρηγοριανό μέλος** (6ος – 9ος αι.): Διαμορφώνεται το *τυπικό* της Καθολικής λειτουργίας (Γρηγόριος Α΄). Χαρακτηριστικά των μελωδιών του *γρηγοριανού μέλους* («*cantus planus*»):
 - Κείμενο στη λατινική γλώσσα,
 - Ελεύθερος ρυθμός, που ακολουθεί τη ροή του κειμένου,
 - Χρησιμοποιεί το σύστημα των οκτώ *εκκλησιαστικών τρόπων* («*modi*»),
 - Αρχικά προφορική διάδοση, από τον 8ο αιώνα γράφεται με νευματική σημειογραφία,
 - Μέχρι τον 8ο αιώνα ερμηνεύεται χωρίς συνοδεία οργάνων,
 - Είναι αυστηρά μονοφωνικό.

Λειτουργική και παραλειτουργική μουσική

1. **Λειτουργία** («*Missa*»)
 - *Ordinarium missae*, τα σταθερά μέρη της *Λειτουργίας*: i) Kyrie, ii) Gloria, iii) Credo, iv) Sanctus, v) Agnus Dei.
 - *Proprium missae*, τα μεταβαλλόμενα μέρη: Introitus, Evangelium, Communio κ.λπ.
2. **Τρόποι** («*tropus*») και *σεκουέντσες* (9ος – 13ος αι.)
3. **Λειτουργικό δράμα** (10ος – 15ος αι.): Αναπαράσταση της ζωής και των Παθών του Χριστού, της Παναγίας, Αγίων και Προφητών, μέσα στην εκκλησία. Τον 12ο αι. ονομάζεται «*Θαύμα*» και τον 15ο «*Μυστήρια*» και παίζεται έξω από την εκκλησία.

Τρόποι Η μεσαιωνική θεωρία περιλαμβάνει οκτώ τρόπους, τέσσερις *κύριους* ή *αυθεντικούς* και τέσσερις *πλάγιους*:

1. **Πρώτος αυθεντικός ή δώριος**: από **ρε**
2. **Πρώτος πλάγιος ή υποδώριος**: από **λα**
3. **Δεύτερος αυθεντικός ή φρύγιος**: από **μι**
4. **Δεύτερος πλάγιος ή υποφρύγιος**: από **σι**
5. **Τρίτος αυθεντικός ή λύδιος**: από **φα**
6. **Τρίτος πλάγιος ή υπολύδιος**: από **ντο**
7. **Τέταρτος αυθεντικός ή μιξολύδιος**: από **σολ**
8. **Τέταρτος πλάγιος ή υπομιξολύδιος**: από **ρε**

Σημειογραφία

1. Βοήθιος (6ος αι.): Αλφαβητική. Οι νότες ονομάζονται με τα 7 πρώτα γράμματα του λατινικού αλφαβήτου
2. Νευματική (8ος αι.): Συμβολίζει την κίνηση της μελωδίας με *νεύματα* και *στιγμές*

3. Γκούιντο ντ' Αρέτσο (Guido d' Arezzo, 11ος αι.): Τετράγραμμα, τετράγωνα φθογγόσημα, συλλαβές *ut, re, mi, fa, sol, la* από την ακροστιχίδα ύμνου στον Άγιο Ιωάννη.

Κοσμική μουσική

1. **Τροβαδούροι** (*troubadour*, Ν. Γαλλία) και **τρουβέροι** (*trouvère*, Β. Γαλλία): 11ος – 13ος αιώνας. Τραγουδιστές, συνθέτες και ποιητές, που προέρχονται από τις τάξεις των ευγενών και των ιπποτών. Γράφουν ερωτική και επική ποίηση και αρχικά συνεργάζονται με περιπλανώμενους μουσικούς. Διάσημοι τροβαδούροι/τρουβέροι: Γουλιέλμος Θ' της Ακουιτανίας, Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος, Άνταμ ντε λα Αλ (Adame de la Halle).
2. **Ερωτοτραγουδιστές** (*Minnesänger*): Γερμανία, 12ος – 14ος αιώνας. Αντίστοιχοι των τροβαδούρων/τρουβέρων στη Γερμανία. Οι **αρχιτραγουδιστές** (*Meistersinger*) προέρχονται από την αστική τάξη και ιδρύουν τον 14ο αιώνα συντεχνίες και μουσικές σχολές.
3. Χαρακτηριστικά **είδη** κοσμικής μουσικής: Σανσόν (*Chanson de geste*), σεκουέντσα (*sequenza*), καντσόνα (*canzona*), χορευτικά τραγούδια, όπως: μπαλάντα (*ballade*), βιρελαί (*virelai*), ροντό (*rondeau*).

Μουσικά όργανα

- **Χορδόφωνα:** Άρπα, λύρα, χρώτα, ψαλτήριο, σαντούρι, λαούτο, βιέλα, οργάνιστρο.
- **Αερόφωνα:** Εκκλησιαστικό, κόρνο, σάλπιγγα, φλογέρα, σαλμάλι (Schalmei/shawm), γκάιντα.
- **Μεμβρανόφωνα/ιδιόφωνα:** τύμπανο, ντέφι, πιάτα, κύμβαλα, κρόταλα, σείστρα, τρίγωνο καμπάνες.

Πολυφωνία

1. **Πρώιμη πολυφωνία** (9ος αιώνας): *Organum*: Μαζί με μια γρηγοριανή μελωδία («*vox principalis*» ή «*cantus*») αυτοσχεδιάζεται μια δεύτερη μελωδία, που κινείται με *ιδιες αξίες*, η «*vox organalis*». **Μελισματικό όργανο:** η *vox organalis* κινείται με *αντίθετη κίνηση* / με *μελίσματα*. Πηγές: *Musica Enchiriadis* (9ος αι.), *Winchester Tropar* (1050), *Codex Calixtinus* (1140).
2. **Σχολή της Notre-Dame** (12ος – 13ος αι.):
 - **Συνθέτες:**
 - ▷ Ο **Λεονίνους** ή Léonin γράφει το *Μεγάλο βιβλίο του Όργανου* («*Magnus Liber Organi de Graduale et Antiphonario*»). Η φωνή που έχει το *cantus planus* λέγεται «*tenor*» και η δεύτερη φωνή «*discantus*» ή «*duplum*».
 - ▷ Ο **Περοτίνους** (Pérotin) αναθεωρεί το *Liber Organi* και συνθέτει τρίφωνα και τετράφωνα κομμάτια.
 - **Είδη:** Όργανο, Μοτέτο (πολυφωνικό, με διαφορετικά κείμενα), Κοντούκτους (μη λειτουργικό κείμενο).
3. **Ars Antiqua** (1250 – 1300): Καθιερώνεται η **μετρική σημειογραφία** από τον Φράνκο της Κολωνίας. Κύριο είδος είναι το μοτέτο με δυο (*απλό*), τρεις (*διπλό*) ή τέσσερις (*τριπλό*) φωνές, του οποίου ο *tenor* μπορεί να παίζεται και από όργανα. **Συνθέτες:** Άνταμ ντε λα Αλ, Πέτρος ντε Κρούτσε (Petrus de Cruce), Ζακ της Λιέγης (Jacques de Liege).
4. **Ars Nova** (14ος αι.): Εξελισσεται η μετρική σημειογραφία με διάκριση μεταξύ διμερούς και τριμερούς υποδιαίρεσης των ρυθμικών αξιών. Κυριαρχεί το **κοσμικό** μοτέτο. Καθιερώνεται η πολυφωνική επεξεργασία των μερών του *Ordinarium*, εμφανίζονται μιμητικές μορφές (*chasse*) και άλλα είδη τραγουδιού (*καντιλένα*, *μπαλάντα*, *βιρελαί*, *ροντό*). **Συνθέτες:** Φιλίπ ντε Βιτρί (Philippe de Vitry), Γκιγιόμ ντε Μασώ (Guillaume de Machaut).
5. **Trecento** (1330): Κοσμικό τραγούδι με οργανική συνοδεία. Είδη: *μαδριγάλι*, *κάτσια* (*caccia*), *μπαλάτα* (*balatta*). Συνθέτες: Ιζάκοπο ντε Μπολόνια (Jacopo da Bologna), Φραντσέσκο Λαντίνι (Francesco Landini).

	13ος–14ος αιώνας	15ος αιώνας
Maxima	┐	┐
Longa	┐	┐
Brevis	■	■
Semibrevis	◆	◆
Minima	↓	↓
Semiminima	⋈	⋈
Fusa		⋈

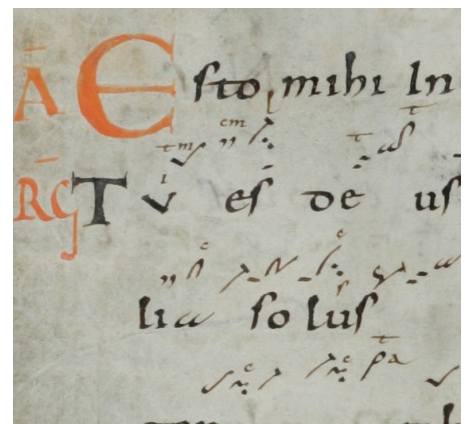
συμβολο	semibrevis	minima	ισοδύναμο
⊙	...		9 8
○	...		3 4
⊕	..		6 8
C	..		2 4

Βοήθιος

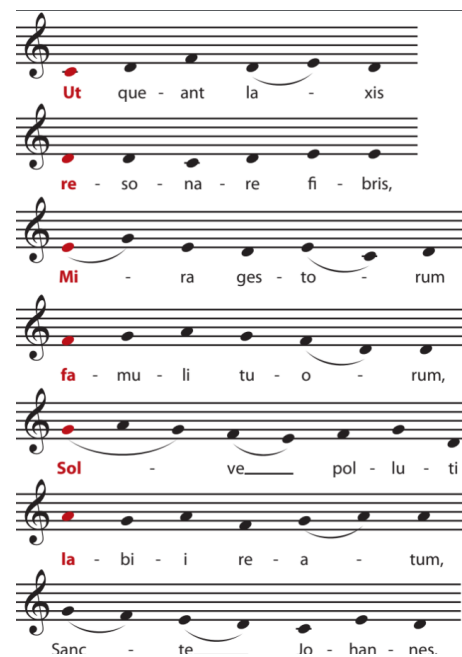
Το χέρι του Γκουίντο

Tu es Deus σε νευματική σημειογραφία

Γρηγοριανό μέλος

Ο ύμνος στον Άγιο Ιωάννη

4. Αναγέννηση

Χρονικά πλαίσια: 15ος – 16ος αιώνας

Ιστορικό και κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο

- **Ανθρωπισμός:** στροφή προς τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό / τον *άνθρωπο* - «*homo universalis*».
- Στις τέχνες επικρατούν οι απλές γραμμές, η φυσικότητα και ο άνθρωπος ως κεντρική μορφή.
- Αναπτύσσεται η τυπογραφία (Γουτεμβέργιος, 1455) και η μουσική τυπογραφία (Hahn, 1476).
- Κέντρα μουσικής δημιουργίας: «*μετρίζ*» (*maîtrise*, εκκλησιαστικές σχολές), αυλές ηγεμόνων
- Άνοδος εμπορικών πόλεων της ιταλικής χερσονήσου.
- Γεωγραφικές ανακαλύψεις και σύγχρονες επιστήμες (Κοπέρνικος, Γαλιλαίος).
- Προοπτική στη ζωγραφική.

Γενικά χαρακτηριστικά

1. Κυριαρχία της πολυφωνικής φωνητικής μουσικής.
2. Απλή μελωδία, με την φυσικότητα της αναπνοής.
3. Η οργανική μουσική επισκιάζεται από τη φωνητική.
4. «Λευκή σημειογραφία» με νέες χρονικές αξίες τη *fusa* και τη *semifusa*.

Γαλλοφλαμανδική σχολή

1. Πρώτη γαλλοφλαμανδική σχολή (1420 – 1460)
 - Επίδραση από το αγγλικό στίλ.
 - Fauxbourdon.
 - Πνεύμα κοσμοπολιτισμού και εκκοσμίκευσης.
 - **Συνθέτες:** Γκιγιόμ Ντιφαϊ (Guillaume Dufay), Ζιλ Μπινσουά (Giles Binchois).
2. Δεύτερη γαλλοφλαμανδική σχολή και συνέχεια (1460 – 1520)
 - Καθιέρωση τετραφωνίας, αυστηρή μίμηση (κανόνας) και χωρισμός φωνών σε δυο ομάδες.
 - **Μουσικά είδη:** *Λειτουργία-παρωδία*, *Λειτουργία-παράφραση*.
 - **Συνθέτες:** Ζ. Όκεγκεμ (J. Ockeghem), Γ. Όμπρεχτ (J. Obrecht), Ζοσκέν ντε Πρε (Josquin de Pres).
3. Κοσμική μουσική
 - Φωνητική μουσική:
 - ▷ **Είδη:** *Φρότολα*, *βιλανέλα*, *μαδριγάλι* (Ιταλία), *σανσόν* (Γαλλία), *Λιντ* (*Lied*, Γερμανία)
 - ▷ **Συνθέτες:** Κλεμέν Ζανεκέν (Clement Janequin) (Γαλλία), Ουίλιαμ Μπερντ (William Byrd), Τόμας Μόρλεϊ (Thomas Morley) (Αγγλία), Ορλάντο ντι Λάσο (Orlando di Lasso) (Γερμανία).
 - Οργανική μουσική: Παίζει το *cantus firmus* ή συνοδεύει τους κοσμικούς χορούς. Από τον 16ο αι. αποκτά αυτονομία.
 - ▷ Οργανικά είδη: *ριτσερκάρε*, *καντσόνα*, *τοκάτα*, *φαντασία*. Χοροί: *παβάνα*, *γκαλιάρντα* κ.α.
 - ▷ Όργανα: οικογένεια βιόλας, φλάουτου, λαούτου κ.α.
4. Θρησκευτική μουσική
 - **Λειτουργία:** Αρχικά χρησιμοποιείται το ίδιο απόσπασμα γρηγοριανού μέλους ως *cantus firmus* στον *tenor* σε όλα τα μέρη. Αργότερα χρησιμοποιείται *cantus firmus* από κοσμικό τραγούδι.
 - **Μοτέτο:** Συνήθως θρησκευτικό κείμενο, σπανιότερα κοσμικό. Εγκαταλείπονται τα παράλληλα κείμενα και η ισορρυθμία προηγούμενων εποχών, ενώ αξιοποιείται η *μίμηση*.
 - **Χορικό (Choral):** Μονόφωνο λειτουργικό μέλος της Ευαγγελικής Εκκλησίας, στη γερμανική γλώσσα, συχνά βασισμένο σε μελωδίες κοσμικών τραγουδιών. Η παράδοση του χορικού ξεκινά με τη Μεταρρύθμιση του Λούθηρου (1517).
 - **Χορικό μοτέτο:** τετράφωνη σύνθεση, με ή χωρίς συνοδεία οργάνων, βασισμένη σε κάποιο χορικό.

Σχολή της Ρώμης

- Με κύριο εκπρόσωπο τον Παλεστρίνα (Giovanni Pierluigi da Palestrina), καθιερώνει το πολυφωνικό στίλ «*a capella*» και εκφράζει τα ιδανικά της παπικής Αντιμεταρρύθμισης (16ος αι.)
- Ο Παλεστρίνα έγραψε 105 Λειτουργίες (*Missa Papae Marcelli*, 140 μαδριγάλια, 300 μοτέτα κ.α. Επίσης: Βικτόρια (Tomás Luis de Victoria), (Αλλέγκρι) Gregorio Allegri και άλλοι.

Σχολή της Βενετίας

- Καθιερώνει το πολυχорικό μοτέτο, με επίκεντρο την εκκλησία του Αγίου Μάρκου με τα δυο εκκλησιαστικά όργανα. **Συνθέτες:** Αντριάν Βιλαέρτ, Αντρέα και Τζιοβάνι Γκαμπριέλι, Τζαφλίνιο.

Άλλοι συνθέτες

- Ουίλιαμ Μπερντ, Τόμας Μόρλεϋ, Τζον Ντάουλαντ, Κάρλο Γκεζουάλντο ντα Βενόζα, Κλαούντιο Μοντεβέρντι.

Χανς Μέμλινγκ, Άγγελοι παίζουν μουσική (λεπτομέρεια)

Γιαν βαν Άικ, Ο γάμος των Αρνολφίνι

Ο Παλεστρίνα

Σκηνή χορού

Όργανα της Αναγέννησης

5. Μπαρόκ

Χρονικά πλαίσια: 1600 – 1750

1. Πρώιμο Μπαρόκ: 1600 – 1640
2. Μέσο Μπαρόκ: 1640 – 1690
3. Όψιμο ή Όριμο Μπαρόκ: 1690 – 1750

Ιστορικό πλαίσιο

1. Εδραίωση της απολυταρχίας: Στη Γαλλία, ο βασιλιάς Λουδοβίκος ΙΔ΄ θεωρεί τον εαυτό του *αντιπρόσωπο του Θεού*.
2. Αγγλία: «Ένδοξη επανάσταση» (*Glorious Revolution*, 1688), συνταγματική μοναρχία και κοινοβουλευτισμός, Διακήρυξη των Δικαιωμάτων (1689).
3. Διαφωτισμός και πρόοδος στις φυσικές επιστήμες (Νεύτωνας)
4. Δραματικό στοιχείο στις τέχνες, εντύπωση του βάθους, *ρητορικά σχήματα* και «Θεωρία των συναισθημάτων» (*Affektenlehre*).

Νεωτερισμοί στη μουσική

1. **Τονικότητα:** Σταδιακή εδραίωση της μείζονας/ελάσσονας τονικότητας.
2. **Basso continuo** («συνεχές βάσιμο»: Τεχνική σύνθεσης, εκτέλεσης και διδασκαλίας. Με τη χρήση αριθμών και ειδικών συμβόλων καταγράφεται στενογραφικά η αρμονία, που στη συνέχεια εκτελείται αυτοσχεδιαστικά.
3. **Αρχή κοντσερτάντε:** η εξατομίκευση των φωνών (φωνητικών ή οργανικών), οι οποίες διαμορφώνονται ελεύθερα μέσω του αυτοσχεδιασμού και της *διακόσμησης*, μέσα στο αρμονικό περιβάλλον που ορίζει το μπάσο κοντίνουο, ενώ συμπράττει με ή ανταγωνίζεται τις υπόλοιπες.
4. **Νέα είδη σύνθεσης:** σόλο και τρίο σονάτα, σουίτα, κοντσέρτο γκρόσο και σόλο κοντσέρτο.
5. **Μονωδία:** σολιστική ερμηνεία φωνητικών έργων με συνοδεία *basso continuo*.
6. **Ρυθμός:** Εδραίωση του σύγχρονου μετρικού συστήματος, διαστολές, μετρική αγωγή, σχέση 2:1 στις ρυθμικές αξίες.
7. **Όργανα:** Τεχνική εξέλιξη πολλών μουσικών οργάνων.

Όπερα και ορατόριο: Ιταλία

1. **Όπερα:** Οι πρώτες απόπειρες ξεκινούν από τον κύκλο λογοτεχνών και διανοούμενων *Φλωρεντινή καμεράτα*. Πέρι (Jacopo Peri), 1597: *Δάφνη*, πρώτη προσπάθεια, σε μεγάλο βαθμό χαμένη. 1600: *Ευρυδίκη*, σε στίλ μουσικής απαγγελίας, σώζεται ολόκληρη. Μοντεβέρντι (Claudio Monteverdi), 1608: *Ορφέας*, η παλαιότερη όπερα που παίζεται συστηματικά. Χαρακτηριστικά:
 - Κοσμικό περιεχόμενο,
 - σκηνική δράση,
 - σολίστες, χορωδία, ορχήστρα, μουσική απαγγελία («*ρετσιτατίβο*»),
 - συχνά συμμετοχή χορού.**Καινοτομίες της ναπολιτάνικης σχολής:** προκαθορισμένοι τύποι σκηνικών, κουστούμια, *belcanto*, *ιταλική εισαγωγή*, *άρια da capo*, *opera seria* vs. *opera buffa*.
2. **Σημαντικοί συνθέτες:** Μοντεβέρντι, Σκαρλάτι (Alessandro Scarlatti), Περγκολέζι (Giovanni Batista Pergolesi).
2. **Ορατόριο:** Είδος *θρησκευτικής* μουσικής. Ως πρώτο ορατόριο θεωρείται από κάποιους το *Rappresentazione di Anima, et di Corpo* του Καβαλιέρι (Emilio de' Cavalieri, 1600), ενώ από άλλους το «Δανιήλ» του Καρίσιμι (Giacomo Carissimi, 1640). Χαρακτηριστικά:
 - Κείμενο θρησκευτικού περιεχομένου,
 - χωρίς σκηνική δράση
 - σολίστες, χορωδία, ορχήστρα, αφηγητής.

Οργανική μουσική: Ιταλία και Γερμανία

Η εξέλιξη των οργάνων συμβάλλει στην εξέλιξη της οργανικής μουσικής. Νέα είδη σύνθεσης:

- Σονάτα για έναν ερμηνευτή και *basso continuo*,
- Τρίο-σονάτα, για τέσσερις ερμηνευτές,

- **Σουίτα:** αποτελείται από μια σειρά χορών,
- **Κοντσέρτο γκρόσο (concerto grosso):** από τα μέσα του 17ου αι., για δυο ομάδες οργάνων: *concertino* και *tutti*.
- **Σόλο κοντσέρτο:** από το τέλος του 17ου αι., για σολιστικό όργανο και ορχήστρα,
- **Φούγκα:** πολυφωνική οργανική σύνθεση, αποκορύφωμα της τονικής αντίστιξης.

Σημαντικοί συνθέτες: Κορέλι (Archangelo Corelli), Αλμπιόνι (Tomaso Albioni), Φρεσκομπάλντι (Girolamo Frescobaldi), Σκαρλάτι (Domenico Scarlatti), Βιβάλντι (Antonio Vivaldi) και άλλοι.

Όπερα και οργανική μουσική: Γαλλία και Αγγλία

1. Γαλλία

- **Λυρική τραγωδία:** η όπερα που καθιερώνει ο Λουλί (Jean Baptist Lully, 1632 – 1687). Στην γαλλική όπερα δεν τραγουδούν καστράτι. Επίσης διαμορφώνεται η *γαλλική εισαγωγή*, ενώ σημαντική θέση έχει ο **χορός**.
- **Σουίτα:** εμπλουτίζεται με άλλους χορούς.
- **Ραμό (Jean Philippe Rameau, 1683 – 1764):** έγραψε όπερες, έργα για τσέμπαλο και το θεωρητικό έργο *Μελέτη της Αρμονίας*.
- **Κουπερέν (François Couperin, 1668 – 1733):** έγραψε μουσική δωματίου, 4 τόμους με σουίτες για τσέμπαλο κ.α.

2. Αγγλία

- **Πέρσελ (Henry Purcell, 1659 – 1695):** καθιέρωση της αγγλικής όπερας με το έργο *Διδώ και Αινείας*. Κύριος εκπρόσωπος της *ιταλικής* όπερας στο Λονδίνο είναι ο Χέντελ. Η **όπερα-μπαλάντα** έχει λαϊκά στοιχεία, μπουρλέσκ, ειρωνεία και παρωδία (*Η όπερα του ζητιάνου*).

Ωριμο Μπαρόκ

- **Βιβάλντι (1678 – 1741):** Έγραψε 477 κοντσέρτα για διαφορετικά όργανα (*Οι τέσσερις εποχές*).
- **Μπαχ (Johann Sebastian Bach, 1685 – 1750):** Ο Μπαχ στη διάρκεια της ζωής του κατέλαβε θέσεις ως οργανίστας και κάντορας σε διάφορες εκκλησίες, με τελευταίο τον Άγιο Θωμά της Λειψίας. Ήταν διάσημος ως οργανίστας, αυτοσχεδιαστής και δάσκαλος, ενώ το συνθετικό του έργο ξεχάστηκε μετά τον θάνατό του. Αναβίωσε περίπου 100 χρόνια αργότερα όταν ο **Φ. Μέντελσον** παρουσίασε στο Βερολίνο τα *Κατά Ματθαίον Πάθη*.
 - ▷ Θρησκευτική μουσική:
 - * Ορατόριο Χριστουγέννων, Ορατόριο Πάσχα
 - * Κατά Ματθαίον Πάθη, Κατά Ιωάννην Πάθη
 - * Λειτουργία σε σι ελάσσονα
 - ▷ Οργανική μουσική:
 - * 6 Βραδεμβούργια κοντσέρτα
 - * 2 κοντσέρτα για βιολί
 - * 3 σονάτες και 3 παρτίτες για σόλο βιολί
 - * 6 σουίτες για βιολοντσέλο
 - * 4 σουίτες για ορχήστρα
 - ▷ Διδακτικά έργα:
 - * 24 πρελούδια και φούγκες για το Καλά Συγκερασμένο Πληκτροφόρο (2 βιβλία)
 - * Η τέχνη της φούγκας
 - * Μουσική προσφορά
- **Χέντελ (Georg Friedrich Händel, 1685 – 1759):** Θρησκευτική μουσική: Ανθέμια, Λειτουργίες, 30 Ορατόρια (*Μεσσίας*), 120 καντάτες. Κοσμική μουσική: 42 όπερες, σουίτες, κοντσέρτα κ.α. Από το 1712 μέχρι τον θάνατό του έζησε στην Αγγλία, όπου ήταν ιδιαίτερα πετυχημένος.

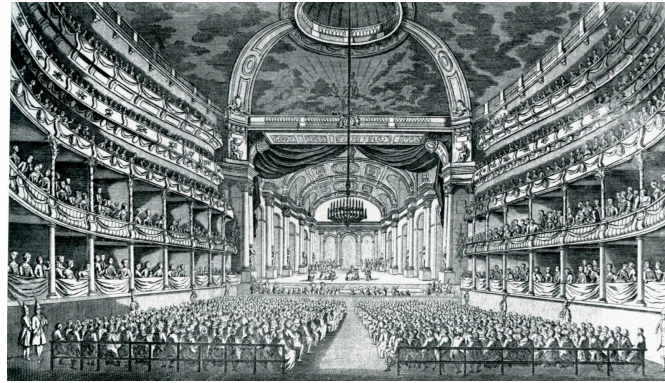
Όργανα

Με εξαίρεση το πιάνο, που αποτελεί νέα εφεύρεση, τα περισσότερα όργανα του μπαρόκ εξελίσσουν ήδη γνωστά όργανα, έτσι ώστε να μπορούν να υλοποιούν τις απαιτήσεις της θεωρίας των συναισθημάτων. Τα πληκτροφόρα (εκκλησιαστικό όργανο και τσέμπαλο) εκτοπίζουν τα λαούτα, λόγω της δυνατότητας να παίξουν το μπάσο κοντίνουο, ενώ παράλληλα αναβαθμίζονται τα βιολιά και η ορχήστρα. Στην λόγια μουσική κυριαρχούν: η οι-

κογένεια του βιολιού, λαούτα και μεγάλα λαούτα (θεόρβη, αρχιλαούτο), τσέμπαλο και εκκλησιαστικό όργανο, άρπα, φλάουτο με ράφμος, όμποε, τρομπέτα, κόρνο, κορνέτα, τύμπανα.

Ζ. Μπ. Λουλί

Το θέατρο S. Cassiano (1637)

Χ. Πέρσελ

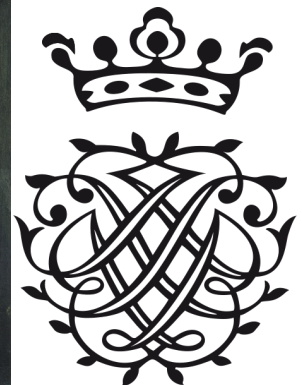
Α. Βιβάντι

Γκ. Φ. Χέντελ

Γ. Σ. Μπαχ

Η σφραγίδα του Μπαχ.

6. Δραστηριότητες

1 Αρχαιότητα

- Αναγνώριση οργάνων από εικόνες
- **Ακρόαση:** *Ελληνική Συμφωνία* (Morricone)
- **Ακρόαση:** *Επιτάφιος* (Σεΐκιλος)
- **Εργασία:** Αναζήτηση σύγχρονων μελοποιήσεων αρχαίας ποίησης

2 Βυζάντιο

- Αναγνώριση οργάνων από εικόνες
- **Ακρόαση:** *Η Παρθένος Σήμερον* (Ρωμανός ο Μελωδός)
- **Ακρόαση:** *Κύριε εκέκραξα* (ειρμολογικά)

3 Μεσαίωνας

- **Ακρόαση:** *Ύμνος της Οξυρύγχου* (3ος αι.)
- **Ακρόαση:** *Victimae paschalis laudes* (Wipo της Βουργουνδίας, 11ος αι., πασχαλινή σεκουέντσα)
- **Εργασία:** Λειτουργικό δράμα «*Ordo virtutum*» (Hildegard von Bingen)
- **Ακρόαση:** *Ja nuns hons pris ne dira* (Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος) – *Unter den Linden* (Walther von der Vogelweide)
- **Εργασία:** Το οργανολόγιο του Μεσαίωνα
- **Εργασία:** Όργανα της ανατολικής Μεσογείου: ομοιότητες και διαφορές

4 Αναγέννηση

- **Ακρόαση:** *Bonjour, bon mois* (Guillaume Dufay) σε φωνητική και φωνητική/οργανική εκδοχή
- **Ακρόαση:** *Το τραγούδι των πουλιών* (Clement Janequin)
- **Ακρόαση:** *Now is the month of Maying* (Thomas Morley)
- **Ακρόαση:** *My Lady Nevells ground* (William Byrd)
- **Ακρόαση:** *O magnum mysterium* (Palestrina) – *O magnum mysterium* (Victoria)
- **Ακρόαση:** *Missa super aller mi faut, Kyrie* – *O rex gloriae* (Φραγκίσκος Λεονταρίτης)
- **Εργασία:** Πληροφορίες για τα όργανα: clavichord, virginal, spinet, harpsichord.
- **Πίνακας:** *Ο Χριστός πλαισιωμένος από αγγέλους που τραγουδούν και παίζουν μουσική*, Hans Memling, 1483

5 Μπαρόκ

- **Ακρόαση:** *Adagio* (Tomaso Albinoni) σε φωνητική και φωνητική/οργανική εκδοχή
- **Ακρόαση:** *Toccata per spinettina e violino* (Girolamo Frescobaldi)
- **Ακρόαση:** *Mensa Sonora, Pars III, Galliarda* (Heinrich Franz von Biber)
- **Ακρόαση:** *Pieces de clavecin en concert ap. 5* (Jean Philippe Rameau)
- **Ακρόαση:** *5ο Βραδεμβούργιο κοντσέρτο* (J. S. Bach)
- **Πίνακας:** *Μάθημα μουσικής*, Johannes Vermeer, 1662

